

Een oudtestamentische basis voor het antwoord van Hendrikse?

(hoofddijnen van een bijdrage op de themadag “Als God zou bestaan”, VU, 31 mei 2008)

© Klaas Spronk

De vraag is herkenbaar: hoe moeten/mogen we ons God voorstellen? Die vraag komt vooral op bij Bijbellezers. Dat gebeurt bijvoorbeeld wanneer men steeds weer leest: ‘En God zei’. Hoe moet men zich dat voorstellen? De vraag komt voort uit het verschil tussen toen en nu in de manier van denken en het verschil in de kijk op de werkelijkheid. Lang geleden is de tekst van de Bijbel vastgesteld. Die blijft hetzelfde. De lezers veranderen voortdurend. Daarom wordt de vraag steeds opnieuw gesteld en steeds weer anders beantwoord. Steeds weer verschijnen er geschriften zoals het boek van Hendrikse. Sommigen zorgen voor beroering, doorgaans in de kerk, soms tot op de marktplaats of tot in de talkshow. De discussies zoals die momenteel gevoerd worden doen bijvoorbeeld sterk denken aan de ophef ruim veertig jaar geleden over het boek ‘Honest to God’ van John A.T. Robinson. Op een gegeven moment houden ze ook weer op. En de boeken verdwijnen in de theologische bibliotheken of in de ramsj. Maar de Bijbel blijft bestaan, wordt steeds opnieuw vertaald en gelezen. De Bijbel wordt ook steeds weer gebruikt in de discussies. Men ontleent er gezag aan. Op een of andere manier is dat oude boek niet verouderd. De Bijbel blijft een bron van inspiratie.

We hebben te maken met de spanning tussen de brontekst, die de oorsprong van onze godsdienst beschrijft, en de traditie: de ontwikkelingen die sindsdien hebben plaats gevonden. Soms ontstaat er door die spanning een vertekend beeld: alsof alleen in de brontekst het echte, het ware, het oorspronkelijke te vinden is, en dat alles wat er later uit voortgekomen is alleen maar afleidt en verdoezelt. Het is een soort romantisch idee, dat ik ook vind bij Hendrikse, namelijk dat je als je maar diep genoeg graaft en ver genoeg terug gaat, je de oorspronkelijke schat in al zijn glans weer vindt. Daartegenover moeten we juist vast stellen dat er wel degelijk een positieve ontwikkeling is en dat er vooruitgang geboekt wordt.

Dat zie je al binnen de Bijbel zelf, bijvoorbeeld in de ontwikkeling van de voorstelling van God als voornamelijk de God van dat ene volk Israël naar de God die hart heeft voor alle mensen. Dat ging niet zomaar. Daarvan getuigt het boek Jona. De profeet dacht zich nog lekker af te kunnen zetten tegen de boze buitenlander, maar moest tot zijn verbazing en woede vast stellen dat Gods hart groter is dan zijn profeet lief was.

Het geloof in de ene God is ook iets dat pas langzamerhand opkwam in het oude Israël. Soortgelijke ontwikkelingen waren overigens ook buiten Israël waarneembaar, bijvoorbeeld in Egypte waar koning Echnaton zich bekeerde tot de verering van de ene en enige god Aton. Ook in Mesopotamië zag je monotheïstische tendensen, en later natuurlijk ook in Arabië bij de komst van de islam. Iets dergelijks kan men ook constateren ten aanzien van het inzicht dat een god zich niet laat vastleggen in een beeld.

Vooruitgang is er ook geboekt in de manier waarop mensen leren denken over godsdienst en leren omgaan met de verschillen in inzicht. Het gaat wel met horten en stoten, maar men lijkt hierin steeds beter te kunnen relativiseren, hoofd- en bijzaken uit elkaar te houden in plaats koppen te laten rollen. Helaas is er af en toe nog wel een terugval, maar vanmiddag hoeft hier niemand bang te zijn voor de brandstapel. En als er al iemand een ander wenst af te branden, dan slechts met woorden.

De kunst van het nadenken en discussiëren is om de genoemde spanning tussen Bijbel en traditie tot een zinvolle spanning te maken. We durven het waagstuk van een nieuw doordenken van de oude vragen aan. We mogen nieuwe, voor mensen van nu begrijpelijke antwoorden proberen te formuleren. Daarbij kijken we ook steeds weer terug naar de Bijbel als uitgangspunt: waar kwamen we ook al weer vandaan? Zijn de wortels niet afgesneden? En vervolgens weer de andere kant op: hoe zullen we verder gaan?

In mijn bijdrage aan deze themadag wil ik nader ingaan op de vraag hoe dat werkt in het boek van Hendrikse. Want het is er ook hem blijkbaar veel aan gelegen om duidelijk te maken dat zijn benadering iets bijbels heeft. Volgens mij is die bijbelse basis er ook wel, maar anders dan Hendrikse vind ik die niet bij Mozes maar bij Prediker.

Het sympathieke van het boek van Hendrikse is de pastorale benadering en de persoonlijke inzet. Dat persoonlijk is heel belangrijk ook voor het lezen van de Bijbel. Het is heel goed om je bewust te zijn van je eigen situatie, want dat bepaalt onvermijdelijk hoe je de teksten leest en uitleg. Wat betreft dat persoonlijke valt het op dat hij veel heeft met Mozes, zich soms zelfs met hem identificeert. Hij schrijft daar regelmatig over. Daarover nadenkend bedacht ik dat er ook een verband is met de opmerkelijke omslag van het boek. We zien daarop de schrijver groot afgebeeld. Dat zie je zelden bij theologische boeken. In ieder geval heeft geen van de andere hier aanwezige schrijvers van dit soort literatuur het ooit zover gebracht. Deze afbeelding van Hendrikse roept bij mij het door hem aangehaalde verhaal van Mozes op de berg bij God op. Toen Mozes van die ontmoeting terug keerde kwamen de mensen onder de indruk van zijn verschijning. Het gelaat van Mozes straalde. Dat zie ik niet bij Hendrikse. Ik zie iemand die zich graag blootstelt aan de straling van de zon (hij vertelt dat ook in zijn boek). En zoals hij hier staat heeft hij zelf de uitstraling van iemand die de lezer uitdaagt: kom maar op met je kritiek; ik durf de discussie wel aan. Met deze vergelijking geef ik ook iets aan van de moeite die ik heb met de rol die Mozes in het boek van Hendrikse krijgt. Van het Bijbelse verhaal blijft niet veel over.

Bijvoorbeeld als hij schrijft (op blz. 146): 'Wanneer ik 's avonds in bed de band van de afgelopen dag terugspoel, moet ik vaak aan Exodus 33 denken, het verhaal waarin Mozes God "van achteren" mag zien. En vrijwel altijd kan ik het beamen: ja, zo ging het vandaag ook. Er is niet een moment geweest waarop ik heb kunnen zeggen: "Hier is God," maar hij was er.' Later voegt Hendrikse daar aan toe (blz. 170) dat dit de God is die hem ertoe brengt om net even dat juiste pastorale bezoek af te leggen of die gemaakte fout te herstellen. Geen grootse Godsopenbaring, maar meer een enigszins verbaasd en dankbaar besef

achteraf. Dat is wel wat anders dan wat Exodus vertelt over wat Mozes allemaal meemaakte daar bovenop de berg bij God en over wat hij allemaal aan concrete aanwijzingen meekreeg. Dat hoort dan volgens Hendrikse bij de invulling die de oorspronkelijke Godservaring later allemaal meekreeg en die volgens hem de boel danig bedorven heeft.

Dat oorspronkelijke, hem veel meer aansprekende vindt Hendrikse vooral ook terug in het verhaal waarin God zijn naam vertelt aan Mozes. Het staat in Exodus 3 (Hendrikse schrijft erover op blz. 52). Als Mozes God naar zijn naam vraagt, zegt God: 'Ik ben die Ik ben' (althans volgens de vertaling uit 1951) of 'Ik ben die er zijn zal' (NBV 2004). Hendrikse vindt die vertalingen maar niets: 'daar hoeft je geen God voor te zijn, dat geldt voor mijn buurman ook.' Zijn voorkeur gaat uit naar de vertaling 'Ga maar, dan ga ik met jullie mee'. Dat is verrassend. In een verklarende voetnoot schrijft Hendrikse dat dit 'de neerslag van de eeuwenlang beproefde en bevestigde ervaring (is) dat er pas sprake van God kan zijn als mensen op weg gaan.' Dat is zijn punt, het hele boek door. Daarover kun je van mening verschillen. Maar wat in ieder geval duidelijk is, is dat dit niet zo in Exodus 3 staat. Deze vertaling zegt meer over de vertaler dan over de tekst.

Het is de moeite waard om hier even bij stil te staan, want hier komen we bij de kern van de zaak. Het gaat in Exodus 3 inderdaad om de aanmoediging van God aan Mozes en Israël om in beweging te komen, weg uit Egypte. Dat die beweging er ook komt is voor Hendrikse voldoende Godsbewijs. Die bewegingen, dat gebeuren, dat is God. Daarom noemt Hendrikse God ook zo. Maar waar het in het verhaal om gaat is dat het volk pas in beweging komt als het in gang gezet wordt en als het een richting gewezen krijgt. Het gaat erom wie of wat daarachter zit. Als je dat wilt benoemen, moet je oppassen. Dat leert ons het verhaal. God laat zich niet in een naam vastleggen, ook niet in een begrip, zelfs al is dat nog zo beweeglijk. Er zit meer achter. Misschien dat deze inspirerende God soms schuil gaat achter alle regels Mozes en velen na hem in Gods naam hebben opgesteld. Maar het zou best wel eens kunnen zijn dat men op die manier eerder in beweging komt dan op basis dan de vervagende uitleg door Hendrikse.

Ik word er als liefhebben van de Bijbel ook wel boos van. Zo mag je die goede teksten toch niet misbruiken! Ik had dit ook sterk in het gedeelte over 'God en dood'. Nog niet eens omdat op gezag van nota bene Guus Kuijer (alsof er geen geloofwaardige gewone Bijbelgeleerden voorhanden zijn) beweerd wordt dat volgens het Oude Testament er geen positief uitzicht is op een hiernamaals (blz. 176), maar juist omdat in dit kader een tekst uit Psalm 49 wordt aangehaald om het nog eens bot te kunnen zeggen dat wij mensen 'als beesten zullen vergaan' (blz. 173). Dat is prima vertaald, maar in de Psalm is dat de formulering van het probleem waarop de dichter heel voorzichtig een antwoord zoekt. Zou het misschien zo kunnen zijn dat de band met God sterker is dan de dood. Zou het misschien zo kunnen zijn dat God zegt op de grens van leven en dood: 'ga maar, Ik ga met je mee'.

Hendrikse is wel heel selectief in zijn Bijbelgebruik. En dan zullen we het maar niet hebben over het feit dat hij blijkbaar weinig kan met het Nieuwe Testament. Het opmerkelijk is

echter dat hij daarmee niet alleen de Bijbel misbruikt, maar vooral ook zichzelf te kort doet. Zijn verhaal staat namelijk ook in de Bijbel. Het boek van Hendrikse is een moderne versie van Prediker. Beiden twijfelen. Beiden verzetten zich tegen vastomlijnde ideeën van God. Beiden hebben te maken met botsende wereldbeelden. Prediker probeert zijn positie te bepalen ten opzichte van het opkomende Griekse denken, maar betoont zich ook een echte Griekse scepticus. Net als Hendrikse concentreert hij zich vooral op het leven hier: hoe kun je het in de naam van God, over wie we zo weinig te melden hebben (zie Prediker 5:1), het samen goed hebben in deze wereld? Net als Hendrikse kreeg Prediker het te verduren van de orthodoxen. Er is in de laatste versie van zijn boek, zoals we dat kennen in de Bijbel, zelfs een waarschuwend slot door een orthodoxe lezer aan toegevoegd. Dat is dan weer een groot verschil met het boek van Hendrikse. Dat heeft een aanbeveling meegekregen van Kuitert, iemand die getekend is door de harde strijd met de orthodoxie.

Kortom: het antwoord van Hendrikse heeft wel degelijk een Bijbelse basis. Alleen zoek ik het op een andere plaats dan hij.

Zoals gezegd zal de Bijbel ook deze discussie weer overleven. God ook trouwens. En dat heeft met elkaar te maken. God leeft op in de oude verhalen en gedichten. Dat wordt herkend door mensen die de in de tekst vastgelegde ervaringen herkennen. Als dat gebeurt, wanneer mensen zich aangesproken weten en voelen en zich laten bemoedigen, aansporen, terecht wijzen en troosten, dan is God in hun midden.